

איך כועסים בעברית?

יש דרכים רבות לכעוס בלשונו: אפשר לרגוז ולהתרגז, לזעום ולזעוף, לקצוף ולרתוח, להתרעם ולהביע תרעומת, להתמלא חמה ולהזעיק פנים. בלשון גבוהה מאוד אפשר להתאנף (מן 'אף') ולהתעבר (מן עֲבָרָה = כָּעַס), ובלשון הדיבור פשוט להתעצבן.

הפעלים הרגילים לציון כָּעַס בתנ"ך הם חָרָה (אפ) וקָצַף, ולעיתים קרובות הכועס הוא האל: "וְחָרָה אֶף ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהִאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ" (דברים יא, יז); "כִּי כֹה אָמַר רַם וְנִשְׂא... כִּי לֹא לְעוֹלָם אָרִיב וְלֹא לְנֶצַח אֶקְצוֹף" (ישעיהו נז, טו-טז). הפועל כָּעַס נדיר יותר, ואילו בספרות חז"ל הוא הפועל הרגיל. ואנחנו עדים לחילופים בין שתי הספרויות: על הפסוק "וַיִּקְצַף עֲלֵהֶם מֹשֶׁה" (שמות טז, כ) המדרש אומר: "כָּעַס עליהם ואמר להם מפני מה עשיתם כן" (מכילתא דרבי ישמעאל). מן השורש כע"ס אנחנו מוצאים בתנ"ך בעיקר את הפועל הגורם הַכְּעִיס. למשל, על מנשה מלך יהודה נאמר: "הַרְבֵּה לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי ה' לְהַכְעִיס" (מלכים ב כא, ו). גם בתנ"ך וגם בספרות חז"ל מְכַעֲסִים בעיקר את האל. כך אף נולד הביטוי "להכעיס" המתאר פעולה (במקור עֲבָרָה על מצוות הדת) שאינה נעשית לשם הנאה ותועלת אלא רק כדי לעורר רוגז.

מה פשר הביטוי חָרָה אֶפּוֹ וכן חָרוֹן אֶף וְחָרִי אֶף? המשמעות הבסיסית של הפועל חָרָה היא בָּעַר, והדימוי הוא התחממות והתאדמות של האף – החוטם או הפנים בכלל – בשעת הכעס. ביטויים נוספים קושרים את הכעס לחום ולאש. על אחשוּרוֹש נאמר: "וַיִּקְצַף הַמֶּלֶךְ מֵאֵד וְחָמָתוֹ בָּעָרָה בּוֹ" (אסתר א, יב); ומן הארמית של התלמוד התגלגל הביטוי 'בעידנא דרתחא' (מילולית 'בזמן הרתיחה') במשמעות 'בשעת כעס'. בעת החדשה נוצרו הצירופים: 'בעל מזג חם', 'חם מזג' ו'חמום מוח', והפעלים רָתַח וְהִתְרַתַּח.

כמה ממילות הכעס משמשות גם בתיאור עצמתם של איתני הטבע – עצמה הנתפסת לעיתים כביטוי לכעסו של האל. לאחר שהוטל יונה לים נאמר "וַיִּנְעַמְד הַיָּם מִזְעָפוֹ" (יונה א, טו), ובסיפורו של חוני המעגל נאמר על הגשמים ש"יָרְדוּ בְּזַעַף" (משנה תענית, ג, ח). לכאן מתקשרים אולי 'רוח זלעפות' ו'גשם זלעפות' – אם רואים במילה זלעפה הרחבה של השורש זע"ף. קולו של הרעם שימש השראה לפועל הַתְרַעַם ולשם תרעומת. בולט במיוחד הפועל רָגַז שמשמעותו הבסיסית 'רעד', 'הזדעזע', כגון "לְפָנָיו רָגַזָה אֲרָץ כְּעֵשׂוֹ שָׁמַיִם" (יואל ב, י). לצד המשמעות היסודית של הזעזוע בא הפועל רָגַז בתנ"ך בהקשרים של פחד – שכן דרכו של הפועל לרעוד – כגון בפסוק "שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגְּזוּן, חֵיל [=פחד] אָחֻז יִשְׁבִּי פְלִשְׁתִּי" (שמות טו, יד). המילה כָּעַס באה בהקבלה למכאוב: "כִּי בָרַב חֲכָמָה רַב כָּעַס וְיוֹסִיף דָּעַת יוֹסִיף מְכַאֲוֵב" (קהלת א, יח). אין להתפלא על כך שאותם פעלים משמשים להבעת כעס, צער ופחד, שהרי הגבולות בין הרגשות הללו אינם מוחלטים. ראינו שהעברית לדורותיה מעמידה לרשות הכועסים והזועמים מגוון רחב של ביטויים – הנבדלים זה מזה בעצמת הכעס, ברמת הלשון ובסגנון. מכל מקום עדיף לכעוס כמה שפחות, כפי שהמליצו חכמים בפרקי אבות: "קשה לכעוס [שקשה להכעיסו] ונוח לרצות [שקל לפייסו] – חסיד" (ה, יא).